

Οι «πρωτόγονοι» της Εξέγερσης

Οροι και όρια της εν δυνάμει επαναστατικότητας των κλεφταρματολών

Οι κλέφτες –μας πληροφορεί στα Προλεγόμενα του βιβλίου του «Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια» ο Κλοντ Φοριέλ, το 1824-25– όταν έπιαναν τα βουνά δεν είχαν μόνιμη διαμονή. Κάθε ομάδα είχε, ωστόσο, έναν τόπο που προτιμούσε, κοντά στο αρματολίκι που τους είχαν στερήσει. Τον έλεγαν «λημέρι» και ήταν πάντα σε κάποιο δυσπρόσιτο μέρος. Πάνω, κλέφτικο λημέρι σε απρόσιτη, βραχώδη τοποθεσία κοντά στη λίμνη της Κωπαΐδας (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Του Σπύρου Ι. Ασδραχά

ΟΙ ΚΛΕΦΤΕΣ, κύρια έκφραση της πρωτόγονης εξέγερσης, στους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας, αποτελούν συγχρόνως τη διαρκή εκδήλωση της εξέγερσης αυτής [...]. Ανήκουν σε ένα πλέγμα πιέσεων και αμοιβαιοτήτων του οποίου αποτελούν ακραίο παράδειγμα: οι πιέσεις που ασκούν οι πολεμικές κοινότητες και ομάδες ανήκουν περισσότερο σε θεσμοθετημένες κοινωνικές πραγματικότητες παρά σε παράνομες, αποκλειστικώς, συσσωματώσεις· στηρίζονται σε μια οικογενειακή και κοινοτική δομή που σέβεται το νομικό πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Οι κλέφτες, συγκροτημένοι σε ομάδες που έχουν ως επίκεντρο έναν αρχηγό και διαθέτουν στοιχειώδη ιεραρχία, αντιτίθενται στους εκπροσώπους της κρατικής και κοινοτικής εξουσίας: σε ό,τι τους αφορά, η εξουσία αυτή ασκείται από εντόπια στρατιωτικά σώματα, τους αρματολούς, που συνήθως συγκρα-

τούνται από άτομα των κατακτημένων χριστιανικών πληθυσμών· με τις ενέργειές τους, υποκινούμενες συχνά από τους ανταγωνισμούς και τις βλέψεις των φορέων της τοπικής εξουσίας, οι κλέφτες προσπαθούν να υποκατασταθούν στους αρματολούς που, με τη σειρά τους, μετατρέπονται σε κλέφτες και ξαναρχίζουν τον ίδιο τύπο πιέσεων, διαιωνίζοντας έτσι το μηχανισμό μετακίνησης ανάμεσα στους εκτός νόμου και την εξουσία. Με τον τρόπο αυτόν και οι δυο συνιστούν δυο λειτουργίες που ανήκουν στο ίδιο πλέγμα, στο πλέγμα δηλαδή της πρωτόγονης εξέγερσης που και αυτή υπακούει στο μηχανισμό ενσωμάτωσης στις κοινωνικές δομές μέσω του αρματολικού θεσμού.

Ανταρσία και ενσωμάτωση

Η δυνατότητα ενσωμάτωσης έχει επίσης την απήχησή της στο ιδεολογικό επίπεδο: η ανταρσία βρίσκει τη δικαίωσή της στη δυνατότητα προα-

γωγής σε έναν τύπο κοινωνικής αυθεντίας, τον αρματολό, δυνατότητα που σημαδεύει επίσης τα όρια της εξέγερσης και την αδυναμία της να μεταμορφωθεί σε επανάσταση με εσωτερική δυναμική. Οι γνωστότεροι εκπρόσωποι της πρωτόγονης εξέγερσης έχουν δράσει σε όλη την κλίμακα που εκφράζει την επικοινωνία ανάμεσα στην ανταρσία και την ενσωμάτωση: η πίεση μέσω της ληστείας που θέλει να καταλήξει στην κατάκτηση της αρματολικής αρμοδιότητας και που εξατομικεύεται στη σύγκρουση ανάμεσα στον κλέφτη και τις κρατικές και κοινοτικές αυθεντίες, ο αγώνας για τη διατήρηση της θέσης του αρματολού συνθέτουν το κλίμα μέσα στο οποίο η βία ανάγεται σε αξία και όσοι την ασκούν γίνονται σύμβολο που ενεργεί επίσης ως συντελεστής μεταρσίωσης στο ανθρώπινο κύκλωμα από όπου προκύπτει η πρωτόγονη εξέγερση [...]

Η ληστεία ανακλύπει από διαφορετικά ανθρώπινα και γεωγραφικά περιβάλλοντα: είναι αλήθεια ότι το

βουνό αποτελεί την κύρια πηγή της και οι νομάδες την έχουν ενισχύσει σημαντικά· ωστόσο δεν φαίνεται ότι είναι δυνατό να ταυτισθεί με μια μόνο από τις συνιστώσες των αγροτικών και κτηνοτροφικών κοινωνιών, από τις οποίες έχει αναπηδήσει. Ο βασικός μηχανισμός των ομαδώσεων στηρίζεται στο σύστημα των συγγενειών, εμφανέστερος στην περίπτωση των αρματολικών ομάδων, και στις αδελφοποιήσεις που αντισταθμίζουν την απουσία ή την ανεπάρκεια των δεσμών αίματος. Οι θρησκευτικές διακρίσεις υπεισέρχονται στις συγκρούσεις των ομάδων που διεκδικούν το αρματολίκι μιας περιοχής, αλλά τούτο δεν εμποδίζει τις συμμαχίες χριστιανών και μουσουλμάνων: ωστόσο, οι δυνατότητες προαγωγής στις στρατιωτικές ιεραρχίες είναι περισσότερο περιορισμένες για τους χριστιανούς, οι οποίοι δεν μπορούν να προσδοκούν κάτι πέρα από την απόκτηση της αρματολικής ιδιότητας, ενώ ο μουσουλμάνος αντίπαλός τους, ένας Αλβανός στην περίπτωση

μας, μπορεί να αποσκοπεί στην ενσωμάτωσή του στο στρατιωτικό και διοικητικό σύστημα της Αυτοκρατορίας [...]

Ωστόσο η ληστεία δεν είναι σε θέση να καταλήγει πάντοτε σε ενσωμάτωση χάρη στην επικοινωνία που υπάρχει ανάμεσα στην παρανομία και την εξουσία· σε μερικές περιοχές, στην Πελοπόννησο μάλιστα, ο θεσμός των αρματολών απουσιάζει και από το άλλο μέρος συμβαίνει να είναι πολύ ισχυρές οι αντιστάσεις της επίσημης εξουσίας· πάντως, υπάρχουν άλλες διέξοδοι, ανάμεσα στις οποίες η ένταξη σε ξένους στρατούς κι ακόμη η μετανάστευση, διέξοδοι που δίνουν αξία στον πολεμιστή και συμβάλλουν στον προσανατολισμό των εκπροσώπων της πρωτόγονης εξέγερσης σε ένα πεδίο δραστηριοτήτων μεγαλύτερης εμπέλειας, μάλιστα εθνικής. Έτσι, η επανάσταση του 1821 τροφοδοτήθηκε, όπως άλλωστε οι προηγούμενες επαναστατικές κινητοποιήσεις, από τους πρωτόγονους της εξέγερσης που είχαν διατρέξει όλες τις φάσεις μιας πολεμικής σταδιοδρομίας: ληστεία, συνδυασμένη κάποτε με την πειρατεία, αρματολική αρμοδιότητα, στρατιωτική υπηρεσία σε έναν ξένο ή στον οθωμανικό στρατό [...]

Ο κλέφτης άφησε λίγες άμεσες γραπτές μαρτυρίες: στο βαθμό όπου εκφράζεται, δεν αναφέρεται σε καμία έννοια κοινωνικής δικαιοσύνης, μολονότι συμβαίνει να αισθάνεται και να δρα ως θύμα μιας αδικίας· όταν εκθέτει τις διεκδικήσεις

Η αιχμαλωσία του Αθανασίου Διάκου. Παλιά λαϊκή λιθογραφία. Πρόγονοι του Διάκου είχαν χρηματίσει κλέφτες στη Δωρίδα και ο ίδιος εντάχθηκε νωρίς στην ομάδα των Γούλα και Σκαλτσά, πριν σχηματίσει δικό του κλέφτικο. Υπηρέτησε στο σώμα των τζοχανταράιων - σωματοφυλάκων του Αλή, αλλά ακολούθησε τον Ανδρούτσο στο αρματολίκι της Λιβαδειάς, το οποίο ανέλαβε όταν ο Ανδρούτσος κατέφυγε στα Επτάνησα. Ορκίστηκε Φιλικός τον ίδιο χρόνο (1820). Επесе νωρίς, αγωνιζόμενος ηρωικά στο γεφύρι της Αλαμάνας (Σπερχειού) και γνώρισε μαρτυρικό θάνατο με ανασκολοπισμό.

του, δεν επιχειρηματολογεί παρά ως φορέας μιας κυριαρχικής ικανότητας. Συνακόλουθα, έχει την αίσθηση ότι ανήκει σε έναν κόσμο όπου οι ρόλοι είναι μοιρασμένοι και ο κάθε ρόλος υπακούει στον κώδικά του: η κοινωνία έχει τους νόμους και τους κανόνες της· το ίδιο ισχύει και για το δικό του περιβάλλον. Όταν ο κλέφτης ενσωματώνεται στην κοινωνία ως αρματολός, δεν αλλάζει τον ηθικό του κώδικα και το σύστημα των αξιών του· το αντίθετο θεωρείται ως δείγμα εκφυλισμού. Η έννοια της δικαιοσύνης, το δίκαιο του φτωχού, η ευσπλαχνία δεν παρουσιάζονται παρά στις μαρτυρίες που έχουν αφήσει οι εκπρόσωποι της νόμιμης εξουσίας: άλλωστε, αυτοί μιλούν συνήθως· ωστόσο, η συλλογική ευαισθησία αντιδρά με θετικό τρόπο απέναντι τους πρωτόγονους της εξέγερσης προσχωρώντας στο σύστημα των αξιών τους. Γίνεται αντικείμενο θαυμασμού εκείνο που δεν είναι στις δυνατότητες του καθενός, δηλαδή η άρνηση της καθιερωμένης τάξης, καθώς και η προνομακή ένταξη μέσω της βίας στη μισητή αυτή τάξη [...]

Αρματολοί

Η διάρθρωση των αρματολικών ομάδων υπακούει στην οικογενειακή διάρθρωση και η διαδοχή προσλαμβάνει κληρονομικό χαρακτήρα: ωστόσο, οι συγγενικοί δεσμοί δεν αντιστέκονται πάντα στην εσωτερική δυναμική της ομάδας, που κάποτε
Συνέχεια στην 8η σελίδα

Χριστιανός προεστός του 18ου. Οι Χριστιανοί κοινοτικοί άρχοντες ανήκουν, προεπαναστατικά, στο πλέγμα πιέσεων και αμοιβαιοτήτων που διαμορφώνεται ανάμεσα στον κλέφτη - αρματολό, τις κρατικές - οθωμανικές αυθεντίες και τις κοινοτικές - χριστιανικές αυθεντίες, μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της οθωμανικής νομιμότητας, το οποίο, αρχικά τουλάχιστον, δεν αμφισβητείται (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Αλβανός αξιωματικός, έγχρωμη χαλκογραφία του Ο.Μ. von Stackelberg, από το έργο του «Costumes et Usages des Peuples de la Grèce Moderne», Ρώμη 1825. Το ντύσιμο και η αρματολίσια δεν παραλλάσσουν από εκείνα ενός Έλληνα οπλαρχηγού της Ηπείρου. Οι μαζικές εξωμοσίες Αλβανών από τον 17ο αιώνα στο Ισλάμ μετάγγισαν νέο σφρίγος στον παραπαίοντα στρατιωτικό και διοικητικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας, αλλά δημιούργησαν και νέα προβλήματα και αποσχιστικές τάσεις, όπως εκείνη του Αλή πασά Τεπελενλή, που η εξέλιξή της έδρασε καταλυτικά υπέρ της εξέγερσης των Ελλήνων.

Συνέχεια από την 7η σελίδα

διασπάται σε ανταγωνιζόμενες μερίδες παρά τους δεσμούς αίματος· οι συγκρούσεις ανάμεσα στους συγγενείς διαιωνίζονται με τη μορφή της βεντέτας, που χαρακτηρίζει επίσης τους εξωτερικούς ανταγωνισμούς. Για το λόγο αυτό οι μεγάλες αρματολικές οικογένειες υποχρεώνονται να επεκτείνουν τις επιγαμίες και τις πνευματικές συγγένειες, για να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις των αντίπαλων οικογενειών και των κοινοτικών αυθεντιών που και αυτές θέλουν να διαιωνίζουν την κληρονομική διαδοχή.

Οι συγκρούσεις ανάμεσα στις τελευταίες και τους αρματολούς εξειδικεύονται κυρίως στις κερδοσκοπίες γύρω από την είσπραξη των φόρων, η οποία αποτελούσε την κύρια λειτουργία των εκπροσώπων της κοινοτικής εξουσίας: τούτο δεν σημαίνει ότι οι αρματολοί μπόρεσαν παντού να περιορίσουν την εξουσία των κοινοτικών αρχόντων και να ελαττώσουν την κοινωνική τους ακτινοβολία. Οι σχέσεις αρματολών και κοινοτικών αρχόντων διακρίνονται σε μια κλίμακα που αρχίζει από την υποταγή του ενός στον άλλο, για να καταλήξει σε περισσότερο ισομερείς κατανομές.

Ωστόσο, ό,τι συγκράτησε η συλλογική μνήμη είναι η συγκρουσιακή σχέση: τα κλέφτικα τραγούδια χαράσσουν μια σαφή διχοτόμηση ανάμεσα στον κόσμο της πρωτόγονης εξέγερσης, από τον οποίο έρχεται ο αρματολός, και τον κόσμο της νομιμότητας που αντιπροσωπεύουν οι οθωμανικές αυθεντίες και οι κοινοτικοί άρχοντες· η διχοτομία αυτή ανταποκρίνεται σε μια πραγματικότητα που δεν μπορούν να την εξαλείψουν οι προσαρμογές, όσες επιτρέ-

Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ηρωική μορφή του '21 με γνήσιες κλεφταρματολικές καταβολές. Ήταν γιος του Ανδρέα Ανδρούτσου, αδελφοποιού του Αλή πασά και χαρακτηριστικότερου τύπου κλεφταρματολού στην προεπαναστατική Ελλάδα. Διετέλεσε οπλαρχηγός των αρματολικιών της Αν. Ρούμελης υπό τον Αλή, τον οποίο υπηρέτησε πιστά έως το 1818, οπότε μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Δολοφονήθηκε το 1825, συκοφαντημένος και διωγμένος από τους κοτζαμπάσηδες. Η μνήμη του αποκαταστάθηκε επίσημα το 1872 (Πολεμικό Μουσείο).

πουν την αποκατάσταση μιας συμβιωτικής σχέσης ανάμεσα στους εκπροσώπους των δύο κόσμων [...]

Σε όσα προηγήθηκαν θα ήθελα να προσθέσω τώρα ένα σχόλιο: η εικόνα, όπως την παρουσιάσαμε, του κό-

σμου της πρωτόγονης εξέγερσης ανακύπτει από μαρτυρίες κυρίως του 19ου και του αρχόμενου 20ού αιώνα [...] Ωστόσο, η πύκνωση των μαρτυριών, αλλιώς η ενεργότερη συνείδηση για τα φαινόμενα αυτά στον 19ο και στον 20ο αιώνα, ίσως να μην οφείλεται πρωτίστως στην τύχη που διέπει τη διάσωση των μαρτυριών και σε αλλαγές που αφορούν τη θρησκευτική και φυλετική ταυτότητα των αρματολών [...] Θα πρέπει να συνυπολογισθεί και ένας ακόμη, οι κοινωνικές προϋποθέσεις της συλλογικής μνήμης. Πρόκειται για τη μνήμη εκείνη που ζει μέσα στην προφορικότητα, από τα κύρια οχήματα της οποίας είναι το τραγούδι: επιλεκτικό, παραπέμπει στις διάρκειες μέσα στις οποίες μορφώνουν τη συνέχειά τους οι ήρωές του, συνέχεια προϋπόθεση της οποίας είναι η διάρκεια των κοινωνικών μορφωμάτων στα οποία ανήκουν. Τα τελευταία εξειδικεύονται σε μορφώματα οικογενειακά με όσες συμπληρωματικότητες συνεπάγεται ο όρος αυτός: υπόκεινται στο μηχανισμό της εναλλαγής των ρόλων που περιορίζει την ανάγκη της καταβύθισης της μνήμης στο μεγάλο χρόνο· το χρονολογικό εύρος της επώνυμης συλλογικής μνήμης του κόσμου της πρωτόγονης εξέγερσης είναι συνάρτηση της μικρής διάρκειας των ομαδώσεων από τις οποίες αναδεικνύονται οι πρωταγωνιστές της. Αλλωστε η πρόσληψη της ανταρσίας είναι ατομοκεντρική: η κλεφτουριά εκφράζεται με τον επώνυμο κλέφτη, με τη δράση του οποίου μετριούνται τα δικά της όρια· εξυμνητικό, το κλέφτικο τραγούδι κρατά δύο στιγμές από τη δράση αυτή, τη σύγκρουση και το θάνατο, και οι δυο ατομοκεντρικές. Για να διαιωνιστεί όμως η ατομική, η ηρωική μνήμη, χρειάζεται και η ήρωες να μην αποσπώνται από τη μερικευμένη συλλογικότητα στην οποία ανήκουν, τα οικογενειακά δηλαδή μορφώματα, κι αυτά τα τελευταία να διατηρούν τη χρονική τους συνέχεια και να συντηρούν, με τον τρόπο αυτό, τη δεξίωση της μνήμης. Ωστόσο, όπως συμβαίνει και σε άλλα πεδία, τα συλλογικά μορφώματα που αποτελούν την κοινωνική προϋπόθεση της μνήμης έχουν μικρή διάρκεια μέσα στο χρόνο, αντικαθίστανται από άλλα, εξαντλούνται μέσα σε λίγες γενεές: δεν γίνονται αριστοκρατικά, ούτε αργότερα όταν κάποιοι επίγονοι θα διαπρέψουν στους νέους όρους κοινωνικής ανάδειξης που δημιουργούνται μαζί με το ελληνικό κράτος και θα θελήσουν να αισθανθούν αριστοκρατικά με τον τρόπο τους, χωρίς όμως να μπορέσουν ή να διανοηθούν να φτιάξουν μια αριστοκρατία. Η συναίσθηση ότι ανήκαν σε ξεχωριστά σόγια δεν αρκούσε από μόνη της για το σχηματισμό ενός αριστοκρατικού σώματος, βαρυσμένου ήδη από την πολιτισμική ετερότητα των κοινωνιών στις οποίες είχε πράγματι διαμορφωθεί.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Το κείμενο προέρχεται από το κεφάλαιο «Σύμμεικτα ιστορικά» του βιβλίου του κ. Σπ. Ασδραχά, «Σχόλια», εκ. «Αλεξάνδρεια, 1993, σ.σ. 173-186. Η ευθύνη για τις συντμήσεις βαρύνει αποκλειστικά τον επιμελητή του αφιερώματος. Οι τίτλοι και οι μεσοτίτλοι είναι της σύνταξης των «Επτά Ημερών».

Αριστερά: Γεώργιος Δυοβουνιώτης, αγωνιστής του '21, γόνος κλεφταρματολών. Ο πατέρας του Γιάννης Ξήκης - Δυοβουνιώτης υπήρξε πρωτοπαλίκαρο του Ανδρ. Ανδρούτσου και το 1812, αναγνωρισμένος από τον Αλή πασά επικεφαλής του αρματολικιού Λαμίας, Αταλάντης και Σαλώνων, με βοήθo το γιο του. Μυήθηκε Φιλικός το 1820. Πατέρας και γιος διέπρεψαν στον Αγώνα. Δεξιά, ο αρματολός του 18ου αιώνα, Βέργος Βλαχαρμάτας, από την Παρνασσίδα. Μετά το θάνατο του αρματολού Κωνσταντάρo το 1755, μοιράστηκε το αρματολίκι του και μαζί με τους αρματολούς Χρίστο Μηλιόνη, Λάμπρο και Μήτρο Τσεκούρα, Βουνιχωρήτη και Ντρέλλο, ύψωσε σημαία ανταρσίας. Σε μάχη με τους Τούρκους των αρματολών στη Δέσφινα τραυματίστηκε, πάστηκε και θανατώθηκε.

